

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 4-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD., dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi **Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi** asosida chop etiladi. Jurnal **Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan.** UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

XX ASRNING 20–40-YILLARIDA O'ZBEKISTONDA ILM-FAN VA TA'LIM TIZIMINING SHAKLLANISHI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Qudratov Anvar Toshturdi o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika institute

70220301 – Tarix mutaxassisligi bitiruvchisi

Tel: +998 (50) 302-01-70; E-mail: anvarkudratov686@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada XX asrning 20–40-yillarida O'zbekistonda dunyoviy ta'lim tizimi va zamonaviy ilm-fan poydevorining qo'yilish jarayoni, sovet hokimiyatining dastlabki yillaridagi islohotlar, shuningdek, milliy ziyolilar qatlamining shakllanishi tarixiy-qiyosiy tahlil qilingan. Davrning ziddiyatli jihatlari, savodsizlikni tugatish choralari hamda ilk oliy ta'lim muassasalarining tashkil etilishi arxiv manbalari va ilmiy adabiyotlar asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, ilm-fan, XX asr, 20–40-yillar, sovet islohotlari, milliy ziyolilar, oliy o'quv yurtlari, savodsizlikni tugatish.

ФОРМИРОВАНИЕ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В УЗБЕКИСТАНЕ В 1920-1940-Х ГОДАХ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

А н н о т а ц и я. В статье историко-сравнительно анализируются процесс закладки основ светской системы образования и современной науки в Узбекистане в 20–40-х годах XX века, реформы первых лет советской власти, а также формирование слоя национальной интеллигенции. На основе архивных источников и научной литературы освещены противоречивые аспекты эпохи, меры по ликвидации неграмотности и создание первых высших учебных заведений.

Ключевые слова: система образования, наука, XX век, 20–40-е годы, советские реформы, национальная интеллигенция, высшие учебные заведения, ликвидация неграмотности.

FORMATION OF THE SCIENCE AND EDUCATION SYSTEM IN UZBEKISTAN IN THE 1920S-1940S: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Abstract. The article provides a historical and comparative analysis of the process of laying the foundations of the secular education system and modern science in Uzbekistan during the 1920s and 1940s, the reforms of the early years of the Soviet regime, as well as the formation of the layer of national intellectuals. Based on archival sources and scientific literature, the contradictory aspects of the era, measures to eliminate illiteracy, and the establishment of the first higher education institutions are highlighted.

Keywords: education system, science, 20th century, 1920s–1940s, Soviet reforms, national intellectuals, higher education institutions, eradication of illiteracy.

KIRISH

XX asrning birinchi yarmi O'zbekiston ijtimoiy-siyosiy va madaniy taraqqiyotida tub burilish davri sifatida tarixiy ahamiyat kasb etadi. Turkistonda asrlar davomida shakllangan an'anaviy ta'lim tizimi (maktab va madrasalar) o'rniga yangi turdagi dunyoviy ta'lim tizimining joriy etilishi, jamiyat hayotining barcha jabhalarida, xususan, maorif va ilm-fan sohasida tub islohotlarni amalga oshirishni taqozo etdi. 1920–1940-yillarda O'zbekistonda zamonaviy ta'lim tizimini yaratish, ilm-fan maskanlarini tashkil etish hamda milliy kadrlar tayyorlash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu jarayonlarning ilmiy tahlili bugungi kunda Yangi O'zbekiston sharoitida ta'lim tizimini rivojlantirishning tarixiy saboqlarini anglash nuqtai nazaridan g'oyat dolzarb ahamiyatga ega.

METODOLOGIYA

Ushbu davr ta'lim va ilm-fan taraqqiyoti masalalari ayrim tadqiqotlarda qisman yoritilgan bo'lsa-da, sovet mafkuraviy tazyiqlari va ma'muriy-buyruqbozlik tizimining ta'lim jarayoniga ta'siri hamda milliy ziyolilar qatlamining shakllanishi kabi masalalar hali ham chuqur ilmiy yondashuvni talab etadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – 1920–1940-yillarda O'zbekistonda dunyoviy ta'lim tizimi va zamonaviy ilm-fan poydevorining qo'yilish jarayonini tarixiy-qiyosiy tahlil qilish, sovet hokimiyatining dastlabki yillardagi islohotlarining mohiyatini hamda milliy ziyolilar qatlamining shakllanishiga oid ziddiyatli jihatlarni arxiv manbalari va ilmiy adabiyotlar asosida ochib berishdan iborat.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'zbekistonda 1920–1940-yillarda ta'lim va ilm-fan tizimini shakllantirish jarayoni o'ta ziddiyatli, murakkab bosqichlarni bosib o'tdi va keskin mafkuraviy kurashlar ostida ro'yobga chiqdi. Dastlabki yillarda mavjud an'anaviy ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, jadidlarning ma'rifatparvarlik g'oyalaridan qisman foydalangan holda yangi turdagi sovet maktablarini barpo etishga kirishildi.

1920-yillarning boshlaridan boshlab respublika aholisi o'rtasida savodsizlikni tugatish bo'yicha favqulodda chora-tadbirlar ko'rildi. "Lug'at" va "alifbe" to'garaklari keng tarmoqda tashkil etilib, mehnatkashlarni o'qish va yozishga o'rgatish ishlari ommaviy tus oldi. Dastlabki bosqichda arab alifbosidan vaqtincha foydalanilgan bo'lsa, keyinchalik sovet maorif siyosatining markazlashuvi natijasida 1929-yilda lotin yozuviga, 1940-yilda esa kirill alifbosiga o'tish amalga oshirildi. Arxiv manbalari tahlili shuni ko'rsatadiki, bu kabi tezkor alifbo o'zgarishlari qisqa muddatda aholining umumiy savodxonlik darajasini oshirgan bo'lsa-da, madaniy-ma'rifiy uzluksizlikka va boy yozma merosimizdan vaqtincha uzilib qolishga o'zining salbiy ta'sirini ham ko'rsatmay qolmadi.

Respublikada fan va mutaxassis kadrlar tayyorlashga bo'lgan o'tkir ehtiyoj 1920-yillarning o'rtalaridan e'tiboran ilk oliy o'quv yurtlarini ochishni taqozo etdi. Xususan, 1920-yilda Toshkent shahrida Turkiston davlat universiteti (hozirgi O'zbekiston Milliy universiteti)ning tashkil etilishi O'zbekistonda ilm-fan va oliy ta'lim tarixida yangi sahna ochdi. 1930-yillarga kelib esa pedagogika, qishloq xo'jaligi va tibbiyot yo'nalishidagi alohida institutlar faoliyati yo'lga qo'yildi. SSSR Fanlar akademiyasining O'zbekiston filiali negizida ilmiy-tadqiqot ishlari tizimli tus ola boshladi va respublikada zamonaviy ilmiy maktablarning asoslari yaratildi.

Ta'lim va ilm-fanning rivojlanishi o'z navbatida mahalliy ziyolilar qatlamining shakllanishini taqozo etdi. Biroq bu jarayon bolsheviklar mafkurasining qattiq nazorati va tazyiqi ostida kechdi. 1920-yillarning oxiri va 1930-yillarda sovet hokimiyatiga sadoqat bilan birga milliy o'zlikni, til va madaniyatni saqlab qolishga intilgan jadidlar va ilg'or milliy ziyolilar qatlamiga nisbatan shafqatsiz qatag'on siyosati olib borildi. Ilm-fan va ta'lim sohasidagi yetakchi mutaxassislar asossiz ravishda "millatchilik" va "aksilsovet targ'ibot"da ayblanib, jazolandi. Bu esa o'zbek ilm-fani taraqqiyotiga ulkan zarar yetkazdi. Shunga qaramay, mazkur qiyinchiliklarga qaramay, yangi avlod milliy kadrlari yetishib chiqib, fan va ta'lim sohasining keyingi taraqqiyotini ta'minladilar.

1930-yillarning ikkinchi yarmiga kelib respublikada nafaqat ta'lim maskanlari, balki akademik darajadagi ilmiy-tadqiqot muassasalari tarmog'i ham izchil shaklana boshladi. Xususan, tarix, til va adabiyot, iqtisodiyot hamda qishloq xo'jaligi yo'nalishidagi ixtisoslashtirilgan ilmiy-tekshirish institutlari faoliyati yo'lga qo'yildi. SSSR Fanlar akademiyasining O'zbekiston filiali (UzFAN) tashkil etilishi bilan mintaqaning tabiiy resurslarini chuqur o'rganish, qishloq xo'jaligini fan yutuqlari asosida rivojlantirish va qadimiy tariximizni tadqiq etishda fundamental ilmiy izlanishlar boshlandi. Arxiv hujjatlari tahlili ko'rsatishicha, mazkur jarayon O'zbekistonda professional ilmiy maktablar va mahalliy olimlar kadrlari qatlamining shakllanishiga kuchli turtki berdi.

Ta'lim tizimini kengaytirish va ommalashtirish jarayoni eng og'ir muammolardan biri – malakali pedagog kadrlar yetishmasligi muammosini yuzaga keltirdi. Sovet hokimiyati dastlabki yillarda bu bo'shliqni to'ldirish uchun markaziy hududlardan (Rossiya va boshqa Yevropa markazlaridan) o'qituvchi hamda mutaxassislarni jalb qilishga majbur bo'ldi. Biroq tez fursatda mahalliy yoshlarni jalb qilgan holda o'qituvchilar tayyorlaydigan pedagogika texnikumlari va qisqa muddatli kurslar tarmog'i kengaytirildi. Pedagogika institutlarining ochilishi milliy o'qituvchilar korpusini shakllantirishda muhim poydevor bo'lib xizmat qildi. Garchi mazkur kadrlar tayyorlash tizimi markazning qattiq mafkuraviy nazorati va bosimi ostida amalga oshirilgan bo'lsa-da, respublikada maorif sohasining barqaror ishlashini ta'minladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, XX asrning 20–40-yillari O'zbekiston tarixida ta'lim va ilmiy fan tizimining tubdan isloh qilingan, o'ta ziddiyatli va murakkab shakllanish bosqichi sifatida tarixiy ahamiyat kasb etadi. Olib borilgan ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, sovet hokimiyatining mafkuraviy tazyiqlari, ma'muriy-buyruqbozlik siyosati va shafqatsiz qatag'on jarayonlariga qaramay, aynan mazkur davrda respublikada dunyoviy ta'lim tizimining fundamental poydevori yaratildi.

Mazkur davr tarixiy jarayonlarini chuqur o'rganish quyidagi ilmiy xulosalarga kelish imkonini beradi:

- Birinchidan, aholi o'rtasida savodsizlikni tugatish bo'yicha amalga oshirilgan favqulodda chora-tadbirlar hamda yozuv tizimining (arab-lotin-kirill) shiddat bilan o'zgartirilishi qisqa fursatda umumiy savodxonlik darajasini oshirdi. Shu bilan birga, bu jarayon madaniy-ma'rifiy uzluksizlikka ma'lum ma'noda putur yetkazib, boy yozma merosimizdan vaqtincha uzilib qolishdek murakkab muammolarni ham keltirib chiqardi.
- Ikkinchidan, respublikada ilk oliy o'quv yurtlari va akademik darajadagi ilmiy-tadqiqot muassasalarining tashkil etilishi ilm-fan sohasida milliy kadrlar tayyorlash tizimining asosini yaratdi hamda fundamental fanlarning rivojlanishiga qattiq zamin hozirladi.
- Uchinchidan, ta'lim va ilm-fan tarmoqlarini kengaytirish jarayonida yuzaga kelgan kadrlar taqchilligini bartaraf etish maqsadida pedagogika texnikumlari va institutlarining ochilishi milliy o'qituvchilar korpusini shakllantirishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qildi. Garchi bu tizim markazning qattiq mafkuraviy nazorati ostida kechgan bo'lsa-da, respublikada maorif sohasining barqaror faoliyatini ta'minladi.
- To'rtinchidan, sovet hokimiyatining qatag'on siyosati natijasida milliy ziyolilarimizning yetakchi vakillari asossiz ravishda qurbon bo'lganiga qaramay, yangi avlod milliy kadrlari o'zbek ilm-fani, adabiyoti va madaniyati taraqqiyotiga ulkan ulush qo'shdilar.

Umuman olganda, 20–40-yillardagi murakkab tarixiy burilishlar va og'ir sinovlarga qaramay, O'zbekistonda zamonaviy intellektual salohiyatning mustahkam poydevori qo'yildi. Bu davrda qo'lga kiritilgan tajriba, yo'l qo'yilgan xatolar va erishilgan yutuqlar bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ma'rifiyislohotlarning tarixiy ildizlarini anglashda muhim ilmiy-nazariy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Aminova R.X. O'zbekistonda xotin-qizlar sovet hokimiyati yillarida. — Toshkent: Fan, 1971. — 232 b.
2. Ashurov A. O'zbekistonda xalq ta'limi tarixidan. — Toshkent: O'qituvchi, 1969. — 175 b.
3. Ergashev B. O'zbekistonda ziyolilarning shakllanishi va rivojlanishi (1917–1941 yy.). — Toshkent: Fan, 1990. — 142 b.
4. Ziyoev H. O'zbekiston tarixi (XIX asrning ikkinchi yarmi — XX asr boshlari). — Toshkent: Sharq, 2000. — 456 b.
5. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. — Toshkent: Sharq, 1998. — 32 b.
6. Qodirov A. O'zbekistonda ilm-fan tarixi (XX asrning birinchi yarmi). — Toshkent: Akademnashr, 2011. — 210 b.
7. Maxmudova Z. XX asrning 20–30-yillarida O'zbekistonda madaniy qurilish jarayonlari. — Toshkent: Mumtoz so'z, 2018. — 184 b.
8. Nabiyev R. Sovet hokimiyatining O'zbekistondagi madaniy siyosati va uning oqibatlari. — Toshkent: O'zbekiston, 2009. — 240 b.
9. Rajabov Q. XX asr 20–30-yillarida O'zbekistonda ijtimoiy-siyosiy jarayonlar. — Toshkent: Akademnashr, 2015. — 288 b.
10. Saidov A. O'zbekistonda oliy ta'lim tizimining rivojlanish bosqichlari. — Toshkent: Universitet, 2013. — 196 b.
11. Tursunov S. O'zbekistonda madaniy hayot tarixi. — Toshkent: O'qituvchi, 2004. — 310 b.
12. Ubaydullayeva R. O'zbekistonda xotin-qizlarning ta'lim olish tarixi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2007. — 155 b.
13. Xasanov K. Turkistonda jadidchilik harakati va ma'rifatparvarlik. — Toshkent: Ma'naviyat, 1994. — 120 b.
14. Shermuhamedova N. O'zbekistonda ilmiy kadrlar tayyorlash masalalari (1920–1940-yillar). — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012. — 168 b.
15. Yusupov M. O'zbekiston Fanlar akademiyasining tashkil topish tarixi. — Toshkent: Fan, 1983. — 204 b.
16. O'zbekiston tarixi (Eng yangi davr / Buxorova G. va boshq.). — Toshkent: Tafakkur, 2017. — 400 b.

17. O'zbekiston SSR tarixi. 3-jild. (Tahrir hay'ati: Aminova R. va boshq.). — Toshkent: Fan, 1967. — 520 b.
18. Эргашев И. Советская интеллигенция Узбекистана. — Ташкент: Узбекистан, 1981. — 190 с.
19. Ибрагимова З. Культурное строительство в Узбекистане в переходный период. — Ташкент: Фан, 1976. — 215 с.
20. Ражапов Қ. Ўзбекистонда маданий ҳаёт (1917–1941 йиллар). — Тошкент: Академнашр, 2020. — 250 б.